

VOKALER I MODERNE DANSKE TALESPROG

Af
Michael Ejstrup

The article discusses select results from the author's 2009 Copenhagen University Ph.D. thesis. Six contemporary Danish dialects have been investigated with regard to their distribution of vowel qualities: Bornholm (Rønne), Copenhagen (Østerbro Ward), South Zealand (Næstved), East Fionia (Nyborg), Southern Jutland (Sønderborg), and West Jutland (Skjern). Some unexpected outcomes emerged.

Vend og vind

Når den fynske meteorolog i tv på fornuftigt fynsk forklarer, at vi i morgen kan forvente *lidt, men frisk vind på Østfyn*, så vil vokaludtalerne i ordene *lidt* og *vind* med stor sandsynlighed have en kvalitet, som svarer næsten til københavnernes vokalkvaliteter i ordene *let* og *ven*. Det svarer til, at ord som *ligger* og *lægger* falder sammen og har samme udtale; dette viser resultaterne fra en helt ny undersøgelse af talesproget i Nyborg. De korte halvhøje urundede fortungevokaler, *e*-vokalerne, har en kvalitet, som akustisk placerer sig særdeles tæt på kvaliteten af de halvlave *æ*-vokaler. Undersøgelsens seks informanter fra Nyborg udtaler også de korte høje rundede fortungevokaler med en mere åben artikulation, så det lyder, som om de østfynske informanter har *ø*-vokaler i ord som *fynsk*, *synes* og *cykel*. Vi mangler at undersøge, hvordan vokalerne rent faktisk artikuleres, og om nyborgenserne selv er i stand til at skelne fynsk udtale af korte *e*- og *æ*-vokaler og korte *y*- og *ø*-vokaler. Undersøgelsen viser, at vokalerne akustisk placerer sig så tæt på hinanden parvis, at man må forvente, at ordformer som *ligge* og *lægge* samt *bytte* og *bøtte* falder sammen, men undersøgelser, hvor nyborgenserne selv er med til at teste vokalperceptionerne, mangler.

Ny undersøgelse af danske talesprog

En ny og stor undersøgelse af seks moderne danske talesprog er netop afsluttet: Michael Ejstrups *Danske Talesprog i Begyndelsen af Det Tredje Årtusinde. En Undersøgelse af Danske Talesprog i Vest-, Syd- og Østdanmark med Fokus på Akustisk Undersøgelse af Vokaler*. Afhandlingen blev forsvaret den 30. oktober 2009. Hovedmålet har været akustisk at beskrive vokalerne i talesprogene i seks regioner i Danmark, sådan som forholdene er lige nu. Mange andre elementer i moderne danske talesprog er naturligt fulgt med. Bøjningsformer, ordstillinger, særlige ord og udtryk, samtalestyring, sætningsmelodi, grundtonevariation og stavelsesantal er beskrevet, uden at undersøgelsen på nogen måde prætenderer at være udtømmende på disse områder.

Sprogets mennesker

I undersøgelsen indgår 39 informanter fra seks danske købstæder, som er sammenlignelige ved at være centrum i almindelige danske kommuner. København (Østerbro) er særlig i den sammenhæng på grund af sin størrelse og placering. Regionen er med for at matche den beskrivelsesramme, som oftest har repræsenteret det sprog, der i litteraturen kaldes standarddansk (Frøkjær 1963; Fischer-Jørgensen 1972; Basbøll 2005; Grønnum 2005; Jacobsen & Skyum-Nielsen 1996/2007). Regionerne er hver især repræsenteret med seks til otte personer, som fordeler sig på lige mange mænd og kvinder.

Personerne er fra nitten til femogfyrre år, og de er alt lige fra bankdirektør, autoforhandler, førtidspensionist, pædagog, sygeplejerske, tømrer, lastbilchauffør og arbejdsløs til universitetsstuderende og sundhedsassistent. Informanterne repræsenterer ved deres alder de unges og børneforældrenes sprog; kort sagt det sprog, som skal leve længst, og som gives videre til næste generation. Byerne er valgt i en nogenlunde lige linje, så både de østligste, de vestligste og regionerne midt imellem er repræsenteret: Rønne på Bornholm, Østerbro i København, Næstved på Sydsjælland, Nyborg på Østfyn, Sønderborg i Sønderjylland og Skjern i Vestjylland.

At samles og skilles

Både Lillebælt og Storebælt danner stadig markante grænser i dansk talesprog. Også i Jylland er der på centrale områder forskelle i talesprogene, som de folder sig ud i forskellige egne i dag. Resultater fra nærværende undersøgelse viser for eksempel, at de vestjyske informanter realiserer halvhøje lange vokalfonemer som åbnende tvetyde, *ie* og *ue* (i lukket stavelse), mens undersøgelsens sønderjyske informanter realiserer lange halvhøje vokalfonemer som lukkede

tvelyde, *ei*, *øi* og *åu*, svarende til dialektologers tidligere beskrivelser (Skautrup 1968 og 1976).

Undersøgelsen peger på et andet væsentligt skel nogle kilometer inde bag Sjællands Øresundskyst. Østersøens vand har gennem tidligere tider og på flere punkter haft en samlende funktion for talesprog (jf. sammenligninger af litteraturens beskrivelser af talesprogenes vokaler: Bruce (1970), Björsten et al. (1999), Espersen (1908/1994) og Nielsen & Pedersen (1991)). Når det gælder ytringsmelodi, ligner bornholmsk og københavnsk stadig hinanden mere, end de ligner andre danske talesprog (Grønnum 1991). Et mål med undersøgelsen har været at afdække, hvor væsentligt dét sproglige skel er, og i hvor høj grad det har betydning for, hvor nuanceret man må være, når man opstiller modeller og sammenligningsgrundlag, der skal gælde for det, vi vil kalde fællesdansk. Er det nødvendigt at udvide og nuancere forskningen eller at ændre på udgangspunkterne, når fællesdansk sprog skal beskrives som en enhed? Er der eksempelvis brug for mere nuancerede beskrivelser, når vi arbejder med dansk sprog i pædagogiske sammenhænge?

Objektivitet

Dansk dialektologi har en lang tradition for at beskæftige sig med sproglyd, der adskiller ordbetydninger, bøjninger, ords betydning(er), særligt ordforråd og ordstillinger. Instrumentel beskrivelse af sproglyd indgår ikke eller kun sparsomt i undersøgelser foretaget af Skautrup (1968 og 1976), Espersen (1908/1994), Jørgensen (1950), Brink & Lund (1974 og 1975), Ejskjær (1970) og Andersen (1958). Der er lavet optagelser af forskellige varianter af dansk med moderne udstyr, men de ældre optagelser er ofte ikke af et omfang og/eller en kvalitet, som tillader nøjagtige instrumentelt baserede undersøgelser af lyden. Sammenligninger mellem forskellige talesprog kræver tillige, for at være objektive, at informanterne

overordnet har haft til hensigt at sige og beskrive det samme om det samme.

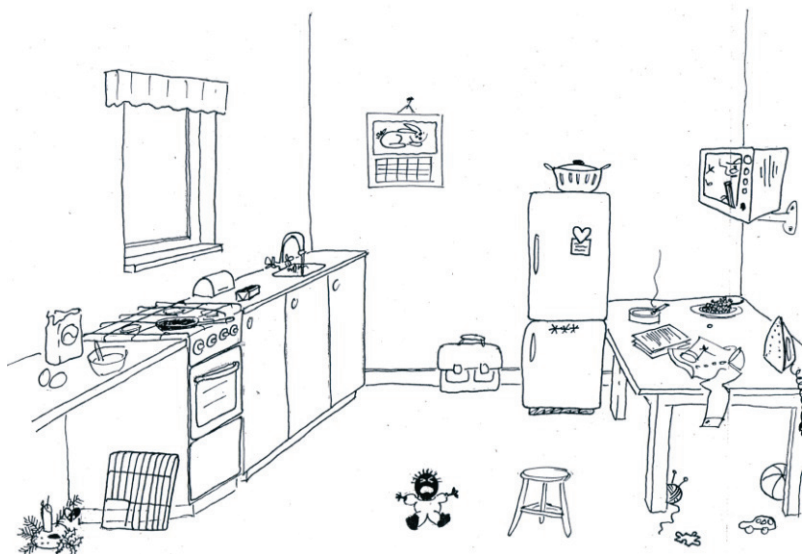
I talesprog er lyd væsentlig. Og i dag kan vi håndtere og analysere endog meget store mængder sproglyd med moderne elektronisk udstyr. Det må vi så gøre. At lytte med egne ører og/eller at kigge ind i eget indre jeg med spørgsmålet, *hvordan er mit eget sprog?*, er i sagens natur både nødvendigt og acceptabelt; men det er ikke nok, hvis målet er objektiv viden om vores sprogs mangfoldige lydside.

Vokalsprog

Dansk er kendetegnet ved en stor rigdom af vokaler, som tilmed for en stor dels vedkommende er betydningsadskillende som i *mile, mele, mæle, male, malle*, eller *syle, søle sølle*, eller *mule, mole, måle, Molly, årle* ... Af litteratur, der indgår i undervisning på seminarier og universiteter, fremgår det, at moderne københavnsk menes at have 42 forskellige vokaler plus en trykløs neutralvokal (Basbøll 2005; Grønnum 2005; Jacobsen & Skyum-Nielsen 1996/2007). Vestjysk talesprog har mindst 53 vokaler, idet vestjysk har stød i fonologisk korte vokaler, hvilket føjer yderligere mindst elleve til de 42 vokaler, som beskrives i københavnsk. En upubliceret pilotundersøgelse (Ejstrup 2000) viser, at fonologisk korte vokaler med stød i vestjysk har omtrent samme fonetiske varighed i millisekunder som de fonologisk lange vokaler; adskillelsen er tonal, så de fonologisk lange stødvokaler har en jævn eller stigende tone, mens de fonologisk korte stødvokaler har en faldende tone.

Ny metode

Undersøgelsens metode er tilrettelagt meget præcist for at sikre, at det indsamlede sprog repræsenterer det daglige talesprog, sådan

Eksempel på en tegning; en pendant hertil har fem forskelle. Der er i alt syv par tegninger.

som det manifesterer sig, når vi taler spontant med hinanden, og når ingen særlige normer hverken styrer eller forstyrrer. Der er lagt vægt på, at der ikke har optrådt personer fra andre steder end lige netop det sted, hvor personerne bor, og som de repræsenterer. Informanterne har kun talt med sprogligt ligestillede personer fra deres egen region. Og det er et krav til undersøgelsens informanter, at de skal være født, opvokset og bosiddende i områderne, svarende til de tidligere kommunegrænser fra før 2007. Her udgør Østerbro i København en undtagelse, idet afgrænsningen her ikke udgøres af en kommunegrænse, men af en bydelsgrænse. En indvending kunne være, at alle danskere i dag flytter rundt og derfor ikke kan repræsentere ét enkelt geografisk steds talesprog. Det har ikke umiddelbart været muligt at finde tal for danskeres præcise migrationsmønstre, som utvetydigt kan afgøre, hvor langt, hvor hyppigt og i hvor lange perioder danskere flytter sig; og ej heller i hvor stort omfang det

sker. Undersøgelsens informanter kommer fra alle samfundslag, og ét enkelt spot i hver af Danmarks Radios lokale redaktioner i de seks byer var nok til, at der på ti minutter havde meldt sig mellem tyve og halvfems deltagere fra hvert område; deltagere, som vel at mærke opfyldte kravet om ikke at være flyttet fra området. Eneste undtagelse var Østerbro i København, hvor mange deltagere måtte ekskluderes fra undersøgelsen, fordi de var flyttet og havde boet flere steder inden for det storkøbenhavnske område.

For at få en naturlig samtale og mange gentagelser af de ønskede vokaler er der opstillet et helt særligt materiale, hvor bogstaver (dvs. skrift) har været udelukket. For at sikre en tilstrækkelig stor og forskelligartet repræsentation af vokalerne er der først opstillet en traditionel liste med ord, som repræsenterer så mange betydningsadskillende vokaler som muligt. Ordene er valgt, så kun hyppige og betydningsmæssigt neutrale ord indgår. Disse hyppige ord er så bagefter omdannet til tegninger, der er udformet som syv sæt, der parvis indeholder fem forskelligheder, som informanterne skal hjælpe hinanden med at finde og beskrive. Resultatet blev tredve timers spontantale fra regionerne, med et væld af de ønskede ord og vokaler samt både eder, forbandelser, masser af dialektord, særlige bøjningsformer, samtalestyrende ord og meget mere.

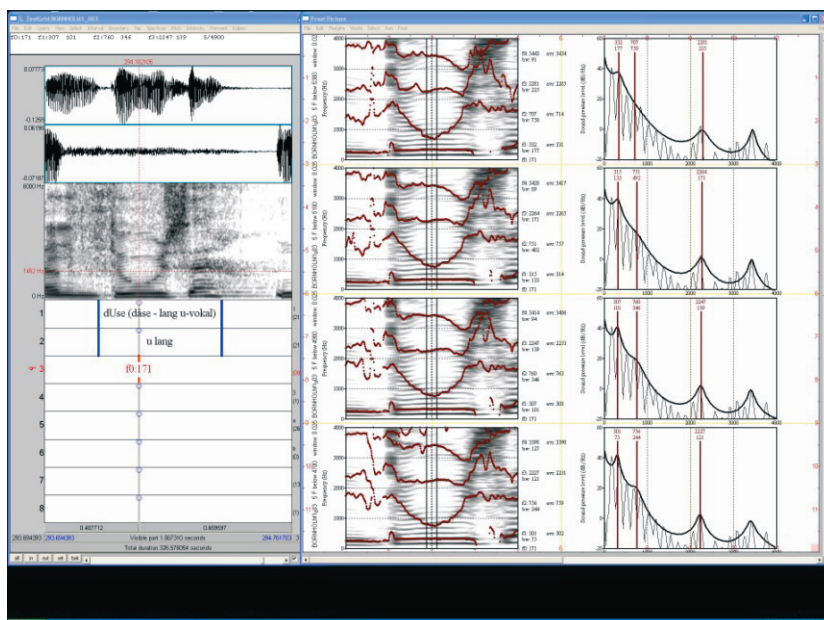
Megastort materiale

Alle samtalerne er minutiøst gennemlyttet, markeret og analyseret ved hjælp af *Praat*, der er et gratis computerprogram, der er specielt designet og velegnet til at beskrive talelyde. Blandt andet er mellem 650 og 1.850 unikke vokaler analyseret per informant. Der er for hver eneste vokalmanifestation målt grundtone, F0, og tre formanter, F1, F2 og F3. En formant er en energiophobning i svingningerne ved en bestemt frekvens i en talelyds egenresonans. Egenresonansen kan vi forsigtigt sammenligne med det vi gør, når vi skal bevæge en

gynge i bestemte takter, som jo er lidt forskellige, alt efter hvor stor og tung den person er, som sidder i gyngen, og alt efter hvor lange snorene er, som gyngen hænger i. Energibundterne er specifikke for de enkelte vokallyde, og de kan derfor beskrive og karakterisere vokalerne som helt unikke størrelser.

Sådanne energibundter kan objektivt måles som talværdier med moderne elektronisk måleudstyr (Petersen 2005; Stevens 1998; Ladefoged 1984; Fant 1960).

Undersøgelsen omfatter målinger af mere end 45.000 unikke vokallyde, som alle er individuelt analyseret og akustisk beskrevet. Det vil sige, at undersøgelsen omfatter 45.000 unikke målinger af grundtonen plus tre formanter i hver vokal; altså egentlig fire gange 45.000 målinger, svarende til 180.000 unikke målinger, som i bund-

Eksempel på formantmåling med fire valgmuligheder til højre, hvoraf én vælges. I alt 45.000 sådanne målinger er udvalgt. Ordet er duse (dåse) udtalt af en bornholmer.

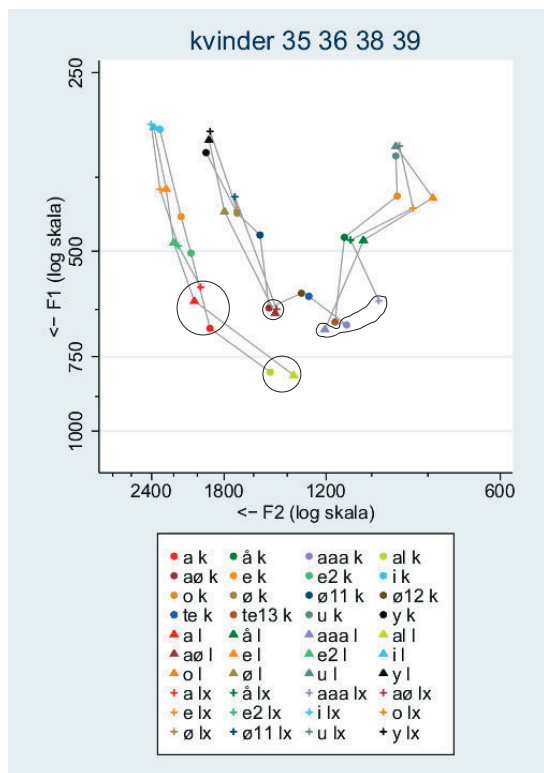
ter af fire til sammen beskriver og objektivt karakteriserer i alt 39 informanternes vokalmannifestationer, fordelt på seks danske købstæder. Hertil kommer mere sporadiske beskrivelser af de vokallyde, som de 39 informanter konsekvent og systematisk manifesterer som tvelyde. En tvelyd er en vokallyd, der starter ét sted, men slutter et andet sted; som i ordene *mig*, *leg*, *steg*, *hav*, *snavs* og *Klaus*, hvor de tre første ord i moderne københavnsk talesprog starter i en *a*-vokal, men slutter i en *i*- eller *e*-vokal, mens de tre sidste ord starter i en *a*-vokal, og slutter i en *u*- eller *o*-vokal; alle i én uafbrudt og glidende bevægelse i tvelydens forløb.

Afhandlingen præsenterer undersøgelsens mange og meget detaljerede akustiske beskrivelser af både enkeltvokaler og tvelyde med tilhørende instrumentalfonetisk baserede beskrivelser af særlige karakteristika som varigheder og tonale egenskaber. Derudover præsenteres de nødvendigvis subjektive ørefonetiske observationer af konsonantmanifestationer med hertil knyttede mulige fonologiske tolkninger. I det følgende anføres udvalgte observationer; præsentationen prætenderer langt fra at være udtømmende.

Lus, pust og bul

De bornholmske informanternes fordeling af især bagtungevokaler er særlig med *u*-vokal i ord som *bold*, *post*, *lås* og *dåse*. Det vil sige, at når de bornholmske informanter siger *lus*, svarer det til, hvad de københavnske informanter snakker om, når de taler om en *lås*. Og *einj pust* er på bornholmsk ikke *et pust*, men *en post*. Så når de bornholmske informanter fortæller, at *bellecyklinj og har lus*, så vil det på fællesdansk sige, at *barnecyklen også har lås*. *En lus* (utøj) udtaler de bornholmske informanter som *einj lyus* med en tydelig tvelyd.

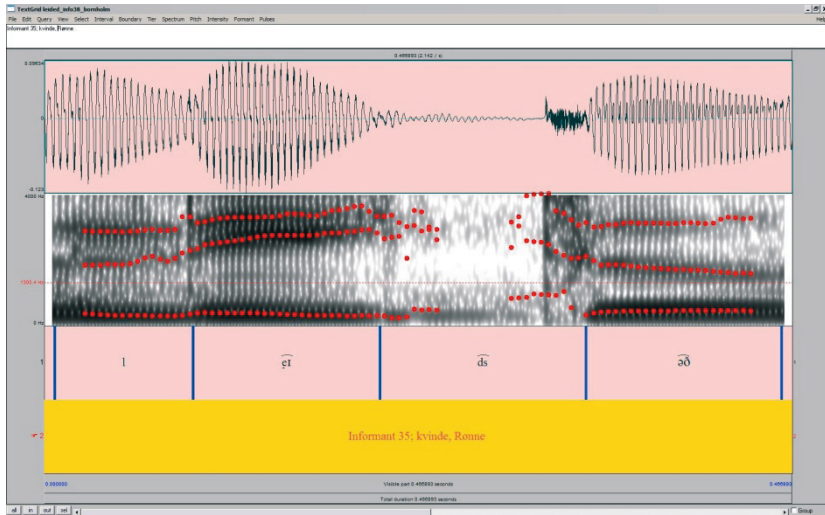
A-kvaliteterne hos de bornholmske informanter er særlige, idet lang *a*-vokal i ord som *hane*, *vase* og *hval* har en kvalitet, der svarer til københavnerens vokalkvalitet i ord som *gøre* og *snøre*. Ordene

Figuren viser logaritmisk opstilling af vokaler udtalt af fire bornholmske kvinder. Skalaerne er inverterede. Læg mærke til markeringerne nederst for de fire a-vokalkvaliteter i de fire ringe.

hane og *høne* adskilles af undersøgelsens bornholmske informanter ved henholdsvis lang og kort *ø*-vokal samt trykløs neutralvokal og trykløs fuldvokal *a* i henholdsvis *hørne* (*hane*) og *hønna* (*høne*). Den kendte flade *a*-kvalitet, som københavnernes er så berømte for (Grønnum 2005), har de bornholmske informanter før /v/ i ord som *have* (*n*), *lave* og *sav*. De bornholmske informanter har yderligere to *a*-kvaliteter (lav mellemtunge og lav bagtunge) henholdsvis før og efter /r/ i ord som *farve* og *krage*, hvor vokalen i *farve* svarer til københavnernes i samme ord, mens de bornholmske informanters vokalkvalitet i *krage* minder om københavnernes vokal i ordet *tårn*. Hertil skal føjes, at bornholmerne har samme *a*-vokalkvalitet **efter**

/r/, som findes i *farve*, når /v/ følger efter vokalen. Altså to forskellige *a*-kvaliteter (henholdsvis lav mellemtunge og lav bagtunge) i *krave* (samme som i *farve*) og *krage* (samme som i københavnsk udtale af *tårn*). Det er indviklet, men de bornholmske informanter viser en klar systematik i manifestationerne af deres fire lange *a*-kvaliteter.

Eksempel på lukkende tvelyd i ordet *leiden* (*liden*) udtalt af bornholmer. Læg mærke til de grå prikker, som angiver formanterne. Både F1 og F2 ændres til hhv. lavere og højere værdier i løbet af vokalen; sv.t mere lukket vokal i slutningen end i starten.

Alle seks bornholmske informanter manifesterer systematisk lange høje vokalfonemer som lukkende tvelyde i den øverste række; *ei*, *øi* og *yu* i ord som *viser* (*veiser*), *flyver* (*fløier*) og *hus* (*hyus*) ganske som forholdene er beskrevet for mere end 100 år siden (Espersen 1908/1994). Det vil sige, at vokaler, som man i københavnsk i de samme stillinger vil udtale som lange *i*-, *y*- og *u*-vokaler, udtales anderledes af de bornholmske informanter. Lydene udtales som tvelyde, der starter med en kæbe- og tungestilling, der er mere åben i starten end i slutningen af lyden; start i henholdsvis *e*, *ø* og *y* med

slut i henholdsvis *i* (for *ei*'s og *øi*'s vedkommende) og *u* (for *yu*'s vedkommende). Hvor meget mere åben kæbe- og tungestillingen er i starten af vokalen, er individuelt, og for den højeste bagtungevokal er der nok snarere tale om, hvad der svarer til en tilbageglidning for nogle informanternes vedkommende. At den øverste vokalrække afvikles som (lukkende) tvetyde er afgørende, da det levner større variationsområde til den næste vokalrække, der ikke realiseres som tvetyde. Ord som *mel*, *hele*, *lås* og *dåse* udtales med ikke-diftongerede vokalkvaliteter, der varierer for de to førstes vedkommende fra *i*-vokal til *e*-vokal og for de to sidstes vedkommende fra *u*-vokal til *o*-vokal. Det er der plads til i det bornholmske system, da den øverste række af lange vokaler jo manifesteres som tvetyde. For lang *y*-vokal gør særlige forhold sig gældende. Ord som *sky*, *by*, *skyde* og *lyse* manifesteres af denne undersøgelses informanter som lange enkeltvokallyde med kvalitet som rundet høj fortungevokal.

Enkelte af de bornholmske informanter realiserer også korte vokaler som tvetyde i ord som *spiltdt*, *total*, *lup*, *luften* og *blomst*, helt svarende til udtalevaner, som de findes beskrevet for de østre dele af Skåne med rødder i gammel østdansk dialekt (Bruce 1970; Björsten et al. 1999).

Undersøgelsens bornholmske informanter manifesterer ikke stød, som beskrevet for fællesdansk (Basbøll 2005; Grønnum 2005; Fischer-Jørgensen 1987), hvilket svarer til forholdene, som de beskrives for mere end 100 år siden (Espersen 1908/1994), bortset fra enkelte og meget sporadiske undtagelser. Nærværende undersøgelse har i sin udformning forsøgt at tage højde for en opdeling og lyd-sortering, der måske kunne afsløre andre ordprosodiske elementer, der modsvarer stødet i en distribution, der enten helt eller delvis svarer til stødet i eksempelvis lange vokaler i enstavede ord – dog uden resultat. Før apikale konsonanter som *n*, *l*, *s*, *t* og *d* manifesterer undersøgelsens bornholmske informanter i overvejende grad korte vokaler, hvor der i fællesdansk ansættes lange vokaler. Det gælder ord som *pose*, *mose*, *høne*, *kone*, *køle(skab)*, *gluten*, *skide* og *gryde*, der

alle udtales med kort betonet vokal svarende til en bogstavering som *posse, mosse, hønna, kånna, tjølle(skab), gludden, skidde* og *gryddal (gryja)*.

Før fortunegevokaler manifesterer samtlige af undersøgelsens seks bornholmske informanter ikke velære lukkelyde som *k* og *g*. I denne stilling kendes kun hæmmelyde som *tj* og *dj*. Det vil sige, at ord som (*katte*)*killling, kylling, kedelig, køleskab, kæde, gilde, gylden, ged, gø, gæs* og *gøre* udtales som (*katte*)*tjilling, tjylling, tjedelig, tjølleskab, tjedel/tjæde, djille, djyllen, djed, djø, djæs* og *djore*. Udtaler svarende til *schjærna, schjæle, schiva, sche, schære, schyde* og *schøde* korresponderer med de fællesdanske former som *stjerne, stjæle, skive, ske, skære, skyde* og *skøde*. Der høres således hos undersøgelsens bornholmske informanter sammenfald i udtalen af ord som *betjent* (n) og *bekendt* (n/v) samt *tjære* og *kære* (jf. Espersen (1908/1994)). De bornholmske informanter har ligeledes mange udtaler af hårdt *d* og hårdt *g* før posttonisk stavelse i ord som *låge, læge, toget, gryde, skide* og *liden*, der alle udtales med stemt lukkelyd før posttonisk vokal. Dette træk er hyppigt, men ikke konsekvent til stede hos alle informanterne. Det samme gælder for informanternes manifestation af lange lukkelyde efter korte vokaler i ord som *bakke, hoppe, flotte, gryde, gribbe* og *lægger*; de fleste af undersøgelsens bornholmske informanter har lange lukkelyde i disse stillinger, men ikke konsekvent.

Gøre rimer på tørre

Undersøgelsens otte østerbroborgere præsenterer upåvirkede enkeltvokaler – både korte og lange – nogenlunde i overensstemmelse med forventningen (Basbøll 2005; Grønnum 2005; Den store danske udtaleordbog 1991). Dog udtaler seks af otte af de københavnske informanter generelt lav urundet fortunegevokal uden r-påvirkning som en tvelyd; lang *a*-vokal udtales således som *æi* i ord som *hale, vase, hval* og *sjal*.

Modsat tidligere fremstillinger af københavnsk (jf. Basbøll (2005) og Grønnum (2005)) viser nærværende undersøgelse, at fonetisk halvlav rundet lang fortungevokal *før* /r/ i københavnsk i ord som *gøre* og *snøre* har højere værdier for F1 og lavere værdier for F2 end betonet lang *ø*-vokal *efter* /r/ i ord som *røbe*, *skrøne* og *dron*. Vokal-kvaliteten i ord som *gøre*, *snøre*, *før* (konj), *tør* (adj) og *dør* (n) svarer hos informanterne i denne undersøgelse (der som nævnt er baseret på fri og spontan tale) til vokalkvaliteten i ord som *tørre* og *større*.

Undersøgelsen viser (som tidligere vist for spontantale), at såvel korte som lange halvhøje og halvlave fortungevokaler tenderer til at falde sammen (Hernvig 2002; Ejstrup & Hansen 2004). Det vil sige, at ordformer som *hele/ mele/ Lene* og *hæle/ mæle/ læne* samt *lidt (a) /ligger /pille* og *let/ lægger (lækker)/ Pelle* tenderer mod parvis at falde samme hos de københavnske informanter. Ligeledes viser undersøgelsen for de københavnske informanter, at korte og lange manifestationer af vokaler kun har samme kvalitet i høje vokaler. Halvhøje, halvlave og lave vokaler har i deres korte manifestationer kvaliteter med højere F1 og lavere F2 end hos de lange pendanter; denne akustiske beskrivelse svarer til, at de korte vokaler artikuleres med mere åben kæbe- og tungestilling og mere tilbagetrukket tungestilling (Fant 1960), hvilket er i overensstemmelse med, hvad der tidligere er fundet i københavnsk spontantale (Ejstrup & Hansen 2004), men modsat, hvad tidligere beskrivelser har vist i oplæst tale (Grønnum 2005; Fischer-Jørgensen 1972).

Troende og truende

Vokaler efter /r/ har i lang tid rørt på sig i dansk talesprog (Grønnum 2005; Brink & Lund 1974 og 1975), men ikke på samme måde i alle egne af landet. Ifølge Grønnum (2005) er ordformer som *truedel/ truende* og *troedel/ troende* faldet sammen i københavnsk, så der kun findes *o*-vokal efter /r/. Man vil så ikke kunne vide, om en person

er specielt voldelig eller religiøs, hvis hun optræder *troende*. Dette sætter den nye undersøgelse nu spørgsmålstegn ved, idet halvdelen af undersøgelsens otte københavnske informanter adskiller ordformerne *truendel/troende*, *ruse/rose*, *krus/kro(s)*, mens den anden halvdel udtaler dem ens. Det er værd at bemærke, at undersøgelsen ingen aldersbetinget systematik viser i disse grupperinger. Til gengæld er mere end halvdelen af undersøgelsens københavnske informanter enige om, at udtalen af *kraft* og *kræft*, *ret* og *rat* samt *kræmmer* og *krammer* falder sammen i formerne *kraft*, *rat* og *krammer*.

Hvede og væde

Helt særligt for nærværende undersøgelse er, at der er medtaget vokaler fulgt af, hvad der traditionelt kaldes blødt *d*. Disse vokaler udtales af undersøgelsens samtlige otte københavnske informanter med værdier for både F1 og F2, der er forskellige fra værdierne for de tilsvarende vokaler, der ikke følges af, hvad der traditionelt ansættes som blødt *d*. Vokalerne har udviklet sig særligt, og de opfører sig anderledes i moderne københavnsk spontan tale end ventet (jf. Basbøll (2005); Grønnum (2005); Brink & Lund (1974 og 1975)). Udtalen af *jyde* og *jøde* falder for undersøgelsens otte københavnske informanter sammen i en form, som er meget tæt på, hvad der svarer til skriftformen *jøde*; den udtales med en særligt farvet *ø*-vokal eller særligt farvet neutralvokal, hvor værdierne for både F1 og F2 er forskellige fra dem, som ventes for en *y*-vokal hos samme informant. For *ø*-vokaler er værdierne for henholdsvis F1 og F2 heller ikke de samme for de *ø*-vokaler, der følges af et traditionelt ansat blødt *d*, og for dem, der netop ikke gør det. Dette fænomen gør sig også gældende for ord som *hvede* og *væde*, der af de samme københavnske informanter begge udtales med en form, der kan bogstaveres som *vøde*; det vil sige, at F1 og især F2 har værdier, som er forskellige fra dem, som ventes for en *e*- eller *æ*-vokal hos samme informant. De

københavnske informanter præsenterer eksempelvis også udtaler af ord som *ved*, *ned* og *rod* med vokallyde, som placerer sig endog meget tæt på dem, som findes i former, der kan bogstaveres som *vød*, *nød* og *råd*. Dette er et nyt fund af særlig interesse, idet det er objektivt attesteret gennem elektronisk måling af spontantale; en observation, som påkalder sig opmærksomhed, og som må undersøges nærmere for at opnå en præcis afklaring af omfanget. Vi mangler desuden også nøjagtigt at finde ud af, hvordan københavnere artikulerer vokalerne, og om der overhovedet er et blødt *d* efter vokalerne, eller om vokalerne faktisk har udviklet sig til selvstændige og særlige vokallyde, der adskiller ordbetydninger; altså om københavnsk har udviklet helt særlige rækker af vokaler, hvor man tidligere har ansat et blødt *d*-segment efter vokalen (Basbøll 2005; Grønnum 2005; Brink & Lund 1974 og 1975). Nye dialektale udtaleformer vil i så fald være kommet til, hvor der andre steder i Danmark er sket andre udviklinger, noget som der faktisk er meget, der tyder på. Og dette vil være helt i tråd med, hvad vi kender fra andre sprog i verden (Croft 1990/1996).

Rist, rest og rast

Brødrester og *brødrister* er forskellige ordformer, men de og andre analoge ordformer samles i én enslydende udtale hos undersøgelsens sydsjællandske informanter. Når de sydsjællandske informanter således udtaler fortunegevokaler efter /r/, er en del af vokalerne anderledes end de er hos eksempelvis de københavnske og nyborgensiske informanter. Det gælder især de halvhøje og de halvlave fortunegevokaler som *e* og *æ*. Det er almindeligt i moderne dansk at trække vokaler efter /r/ nedad og bagud (Grønnum 2005; Den store danske udtaleordbog 1991), men undersøgelsens sydsjællandske informanter gør det i mindre omfang. De udtaler alle såvel *e*-vokal som *æ*-vokal efter /r/; det er de vokallyde, som mange kender i ord

som *nisse*, *læsse* og *læse*. Det er udtaler af vokallyde, som litteraturen generelt angiver, at københavnsk og fællesdansk ikke har efter /r/ (Grønnum 2005; Den store danske udtaleordbog 1991). Selvfølgelig har vi bogstaverne *e* og *æ* efter *r* på dansk, men vi udtaler dem anderledes i de fleste egne; tænk på ord som *ret*, *rester* og *tretten*: de ord udtaler flertallet af danskerne ikke med den *e*-vokal, vi kender fra ord som *nisse* og *pille*. Undersøgelsens sydsjællandske informanter derimod udtaler betonet *e*-vokal i ord som *revne* (n), *rist*, *resten*, *rester*, *rasteplads* og *bremse*, samt betonet *æ*-vokal i ordene *krænke* og *grene* med samme vokallyd som i ordet *læsse*. Det vil sige, at undersøgelsens sydsjællandske informanter udtaler ordene *brødrister* og *brødrester* ens, og at *rasteplads* udtales, så man kunne tro, at det er en plads, hvor man opbevarer *riste*.

ø-vokaler efter /r/ udtaler de sydsjællandske informanter med værdier for F1, som er lavere end hos de københavnske informanter; i en akustisk beskrivelse svarer dette til en mindre åben kæbe- og tungestilling. Det er et træk, som folkeviddet har taget til sig, når sydsjællandsk talesprog skal imiteres i ord som *røde* og *brød*; vokalkvaliteten lægger sig tæt op ad den, københavnerne har i ord som *sø* og *søle*, og i ekstreme tilfælde nærmer den sig endda *y*-vokalkvalitet. Ord som *gryden* og *grøden* udtaler enkelte af de sydsjællandske informanter omtrent ens (bortset fra sidstnævnte ords stød i vokalen), altså med værdier, der er lavere for F1 og højere for F2 end tilfældet er hos eksempelvis de københavnske informanter, når de udtaler de samme ord.

Hjerte og fjern rimer på karte og garn

Hos de østfynske informanter fra Nyborg høres udtaler af kort vokal mellem /j/ og /r/, som ikke tidligere er beskrevet. Alle seks nyborgensiske informanter manifesterer i denne stilling en vokalkvalitet, der har værdier for F1 og F2 på linje med den vokallyd, som de samme

informanter manifesterer som *a*-vokal før og efter /r/, svarende til former, der kan bogstaveres som *hjarte*, *fjarn*(syn) og *jarn*(bane). Det vil sige ordudtaler, hvor den betonedede vokals akustiske beskrivelse hos de samme informanter genfindes i ordformer som *garn*(nøgle), *barn* og (*op*)*varte*.

Nyborg-informanternes manifestationer af halvhøje og halvlave fortunegevokaler (*e*- og *æ*-vokaler) er interessante, ligesom de er hos københavnerne, bare på en anderledes måde. Særligt bruger nyborgenserne halvhøj fortunegevoal i ord som *lidt* (adv) og *ligger*, svarende til en mere åben kæbe- og tungestilling, og den akustiske beskrivelse af vokalen placerer sig tæt på deres halvlave korte vokal i ord som *let* og *lægger*. Eksempelvis finder man næsten sammenfald i vokalkvaliteten i ord som *vind/ ven*, *sind/ send*, *lidt* (adv)/ *let*, *vist* (adv)/ *vest*, *ligger/ lægger* og *sitter/ sætter*.

De rundede halvhøje og halvlave fortunegevokaler (*ø*-vokaler) i ord som *bøf*, *køle*, *sø*, *søm* og *høne* manifesterer de østfynske informanter tillige på en måde, der akustisk svarer til en mere åben kæbe- og tungestilling end tilfældet er hos undersøgelsens københavnske informanter; det vil sige tættere på den vokal, som københavnerne kender i ordet *grynt*. Og især er de østfynske informanters korte bagtungevokaler interessante i ord som *bold*, *tolv* og *kop*. Disse vokalers akustiske beskrivelse placerer sig på linje med de lave rundede fortunegevokaler i ord som *snøre* og *tørre* – der er meget lille forskel mellem dem. Så nyborgenserne udtaler ordene *bold*, *tolv* og *kop* med en vokalkvalitet, der lægger sig tæt op ad *ø*-vokalernes.

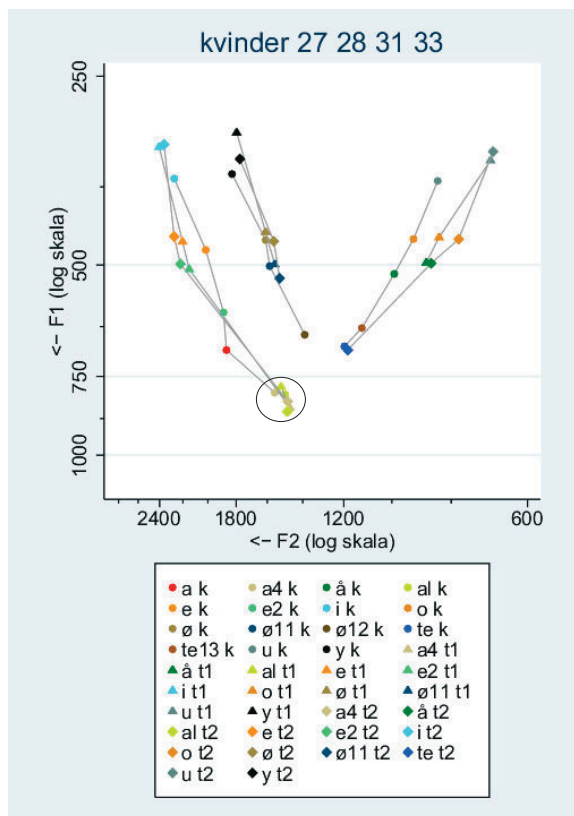
Undersøgelsens østfynske informanter deler sig i to lige store grupper, når det gælder (manglende) påvirkning af vokaler efter blødt *d*. Tre af informanterne, det vil sige halvdelen, har denne påvirkning, mens de tre øvrige helt mangler, hvad der traditionelt beskrives som blødt *d*. Alle de østfynske informanter har stød i lave og halvlave vokaler, mens de har en tonal skellen mellem stigende og faldende tone i halvhøje og høje langvokaler. Trykløs neutralvokal udtales sjældent, svarende til, at ord som *kende*, *bakke* og *huse*

udtales enstavede. Bøjede ordformer som *huset, taget, faldet, snakket, hentet* og *stort* udtaler alle seks østfynske informanter med et hårdt *-d* (uaspireret apikal lukkelyd) eller *-t* (affrikeret apikal lukkelyd) som slutkonsonant i det bøjede ord. I de samme bøjede ordformer høres hos undersøgelsens københavnske informanter kun neutralvokal, der er påvirket af et traditionelt ansat blødt *d*. Ubøjede ord som *mad, fad, fod, blod* og *rød* høres tillige af alle otte københavnske informanter udtalt med final vokal, der er påvirket af et traditionelt ansat blødt *d*. Disse ubøjede ord høres hos de østfynske informanter aldrig udtalt med finalt hårdt *d* eller *t*; de udtales med blødt *d* eller helt uden *d* til slut. Her blander morfologien sig i konsonanters manifestationsregler hos de østfynske informanter.

Samme a-lyd i kat, kam, hval og Karl

a-vokalernes akustiske beskrivelse hos de syv sønderjyske informanter fra Sønderborg påkalder sig opmærksomhed; de har kun én *a*-vokalkvalitet, der både som kort og lang vokal er uafhængig af, hvilken konsonant der kommer før eller følger efter vokalen. De sønderjyske informanter har således samme *a*-vokalkvalitet i ord som *kat, kasse, kan, kam, kaffe, saks, hval, hale, brand, krage, kar* og *farve*. Undersøgelsen viser tillige, at de sønderjyske informanter ikke manifesterer påvirkning af vokaler før /r/ i ordformer som *synger, henter, første* og *får* (n), hvor alle syv sønderjyske informanter udtaler de to første som den fællesdanske navneform, den tredje med *ø*-vokal som i fællesdansk *søle* og den fjerde med *o*-vokal som i fællesdansk *skole*.

Undersøgelsens sønderjyske informanter manifesterer alle lange halvhøje vokaler som lukkende tvetyde i ord som *se, seler, sø, løs, sko* og *sol*; ordene udtales med betonet *ei, øi* og *ou*. Ingen af de sønderjyske informanter realiserer stød; derimod manifesterer de alle stigende tone og stigende-faldende tone i oprindeligt enstavede versus

Figuren viser logaritmisk opstilling af vokaler udtalt af fire sønderjyske kvinder. Skalaerne er inverterede. Læg mærke til at der er kun én a-vokalkvalitet nederst: de grønne og beige markeringer lægger sig oven i hinanden.

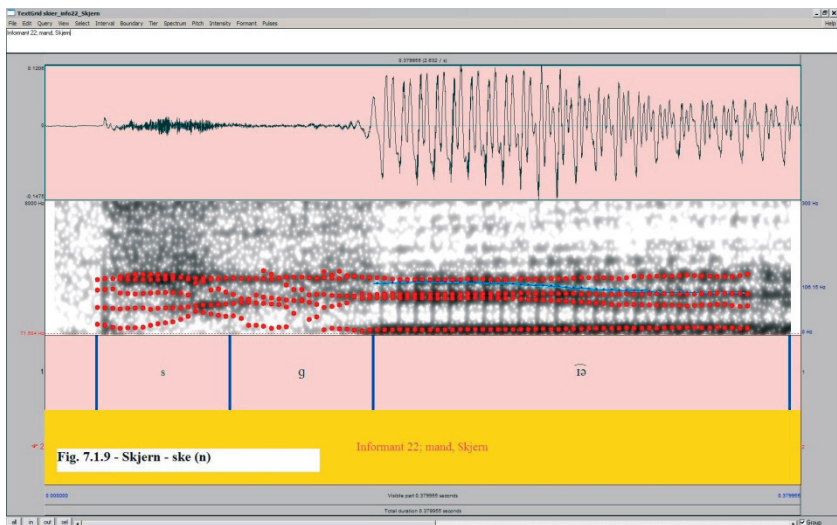
oprindeligt tostavede ord. Undersøgelsens informanter har altså en tonal forskel på ord som *gris/ grise*, *hals/ halse*, *lys/ lyse* og *rist/ riste*; de udtales i undersøgelsen alle enstavede, men med tonal forskel.

Gjøre, kjære, hvem og hjem

Fem af de seks vestjyske informanter fra Skjern har – nogle konsekvent, andre ikke – diftongering af kort halvlav fortungevokal (æ- og ø-vokal) efter velær lukkelyd i ord som *gøre*, *kød*, *kære*, *skære* og *gear*,

der således udtales med former svarende til *gjør, kjør, kjær, skjær* og *gjær*. Regelmæssigheden i, at det kun er den korte halvlav fortungevokal efter velær lukkelyd som diftongeres, findes i undersøgelsen i for eksempel ordparret *ske/ skæfuld*, der udtales som *skie / skjæfuld*. Fire af de seks informanter fra Skjern udtaler desuden /h/ før /v/ og /j/ i forlyd i ord som *hjem, hvem* og *hvorfor*. Begge fænomener er tidligere beskrevet for vestjysk dialekt (Skautrup 1968 og 1976). Blødt *d* forekommer sporadisk hos fire af informanterne fra Skjern, men ingen af de seks Skjern-informanter manifesterer blødt *d* i en konsekvent distribution svarende til beskrivelsen af fællesdansk (Basbøll 2005; Grønnum 2005; Den store danske udtaleordbog 1991). To af informanterne manifesterer ikke blødt *d*.

Informanterne fra Skjern manifesterer lange halvhøje vokaler i ord som *ske, seler, sko* og *skole*, snart som tvelyd, snart som enkelt langvokal; det vil sige, at informanterne fra Skjern veksler frit mellem at

Eksempel på åbnende tvelyd i ordet *skie* (*ske*) udtalt af vestjyde. Læg mærke til de grå prikker, som angiver formanterne. Især F2 ændres til lavere værdier i løbet af vokalen, sv.t. mere åben vokal i slutningen end i starten.

manifestere *ie* og *ou/ue* (i henholdsvis åben og lukket stavelse) og lang *e-* og *o-vokal* i ord som ovennævnte. Halvhøj rundet fortungevokal udtales af alle informanterne fra Skjern, undtagen en enkelt, som lang enkeltvokal i ord som *køle(skab)*, *øse* og *ø*; den ene informant fra Skjern manifesterer en tvelyd som *ye* i de samme ord. Både kort og lang *a-vokal* uden påvirkning af /r/, og for de korte *a-vokalers* vedkommende tillige uden påvirkning af følgende labial eller velær konsonant, manifesteres af alle informanterne fra Skjern med en højere værdi for F1; dette svarer til en større kæbeåbning og lavere tungestilling end tilfældet er hos eksempelvis informanterne fra Østerbro i København. Uagtet dette er der stadig en kvalitetsforskel mellem lang og kort *a-vokal* hos de vestjyske informanter; en kvalitetsforskel, som også findes hos de københavnske informanter, hvor begge kvaliteter blot manifesteres med relativt lavere værdier for F1, svarende til mindre åben kæbestilling og højere tungestilling.

Af bagtungevokalerne er den lange *u-vokal* den mest ekstreme hos de vestjyske informanter. Der ses hos informanterne fra Skjern en jævn stigning i såvel F2 som F1 gennem bagtungevokalrækken, således at de lange vokaler adskilles svarende til jævnt faldende kæbeåbning kombineret med stigende tilbagetrækning af bagtungen og/eller øget rounding af læberne fra vokalen i eksempelvis ord som *får/ tårn* til ord som *hus/ hule* (Björsten et al. 1999; Fant 1960). Dette er i modsætning til eksempelvis de københavnske informanters lange bagtungevokaler, hvor lange *o-vokaler* og *å-vokaler* i alt væsentligt kun adskilles i værdierne for F2 og den hertil svarende artikulation: tilbagetrækning af bagtungen og/eller øget rounding af læberne.

Fortungevokalerne hos undersøgelsens vestjyske informanter har akustiske egenskaber med værdier for F1 (svarende til kæbens åbning og tungens hertil knyttede stilling), der er afgørende for den sikre adskillelse af fire urundede fortungevokalfonemer. Disse træk adskiller de vestjyske informanters fortungevokaludtale fra eksempelvis københavnernes, hvor en klar adskillelse mellem halvhøj og halvlav

både urundet og rundet fortungevokal ikke altid findes. Dette svarer til, at de vestjyske informanter klart adskiller former som *hele/ hæle*, *lene/ l ne* og *ser /s r*, mens adskillelsen af de samme betonedede lange vokaler hos de københavnske informanter er meget mere usikker (jf. Hernvig (2002) og Ejstrup & Hansen (2004)).

Samtlige seks vestjyske informanter fra Skjern manifesterer fone-tisk lange stemte konsonanter i sammensatte ord som eksempelvis *h nnebol' (d)*, *gullklok' (ke)* og *ommkomm(e)* (jf. Sørensen (1985) og Ejstrup (2000)).

Forskelle kommer, g r og består

Danske talesprog er levende organismer, som hele tiden forandrer sig. Nærværende nye instrumentalfonetiske undersøgelse peger på, at vokalerne fremtrædelsesformer i 2010 stadig er forskellige i forskel-lige egne af Danmark. Som system synes vokalerne dog konstante; det vil sige, at vi som et underliggende system nok må antages at have den samme mængde vokaler, der kan adskille betydninger i de danske talesprog. Vokalerne er således dansk-konstituerende: en grundmodel, som danskere oplever som noget, der er dansk.

Det bløde *d* er et interessant eksempel på, at talesprogene hele tiden forandrer sig, også inden for geografiske rammer.  stfynsk er i tidligere dialektbeskrivelser optegnet uden blødt *d* (Andersen 1958), mens det bløde *d* nu trænger sig på og manifesterer sig hos halvdelen af denne undersøgelses fynske informanter fra Nyborg. Omtrent samme situation findes hos de vestjyske informanter fra Skjern. Undersøgelsens sønderjyske informanter lægger sig tættere op ad en traditionel dialektbeskrivelse uden blødt *d* (Skautrup 1996; Bjerrum 1948). Heroverfor står så københavnerne, hvor det bløde *d* ifølge denne undersøgelses resultater synes at have efterladt en ny vokalrække med særlige kvaliteter, som kan adskille ordbetydninger, mens det bløde *d* som selvstændigt segment enten er på vej

ud i københavnsk eller enda måske er helt væk; det må yderligere undersøgelser afgøre. Resultaterne peger tillige på, at en ny og mere nuanceret undersøgelse og tolkning af tvelydene savnes.

Danmarks Medie- og Journalisthøjskole
Oluf Palmes Allé 11
8200 Århus N

Litteratur

- Andersen, P. 1958. Fonemsystemet i Østfynsk, på Grundlag af Dialekten i Revninge Sogn. København: J. H. Schultz Forlag.
- Andersen, P. & Hjelmlev, L. 1967. Fonetik; Særtryk af Nordisk Lærebog for Talepædagoger. Københavns Universitets Fond til Tilvejebringelse af Læremidler. København: Rosenkilde & Bagger.
- Aronoff, M. and Rees-Miller J. (eds.) 2003. *The Handbook of Linguistics*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Basbøll, H. 2005. *The Phonology of Danish*. Oxford: Oxford University Press.
- Björsten S., Bruce G., Ehlert, C-C., Engstrand O., Eriksson A., Strangers E. & Wretling P. 1999. Svensk dialektologi och fonetik – tjänster och gentjänster. In Svenska landsmål och svenskt folkliv. Uppsala: Kungl. Gustav Adolf Akademien/Swedish Science Press. Pp 7-23.
- Brink, L. & Lund, J. 1974. Udtaleforskelle i Danmark - aldersbestemt, geografisk, socialt. København: Gjellerups Forlag.
- Brink, L. & Lund, J. 1975. *Dansk Rigsmål 1-2*. København: Gyldendal.
- Brink, L., Lund, J. Heger, S. & Jørgensen, J. N. 1991. *Den store danske udtaleordbog*. København: Munksgaard.
- Bruce, G. 1970. Diphthongization in the Malmö Dialect. Lund: Working Papers. Lunds universitet. Pp 1-19.
- Clark, J & Yallop, C. 1990. *Phonetics and Phonology*. Oxford: Blackwell.
- Croft, W. 1990/1996. *Typology and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Ejskjær, I. 1970. Fonemsystemet i østsjællandssk; på grundlag af dialekten i Strøby sogn. Udvalg for Folkemåls Publikationer, Serie A, Nr. 24. København: Akademisk Forlag.
- Ejstrup, M. 2000. Postvokalisk konsonantlængde i jysk, københavnsk og skånsk – specielt med hensyn til enstavede førsteled i komposita. Upubliceret.
- Ejstrup, M. K. & Hansen, G. F. 2004. Vowels in Regional Variants of Danish. In Proceedings, FONETIK 2004. Stockholm: Dept. of Linguistics, Stockholm University.
- Engstrand, O. 1998. One Story of Phonetics or A Research Summary. <http://www.ling.su.se/staff/olle/REVIEW.html>.
- Espersen, J. C. S. 1908/1994. Bornholmsk Ordbog. København: Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab.
- Fant, G. 1960. Acoustic Theory of Speech Production. 's-Gravenhage: Mouton & Co.
- Fischer-Jørgensen, E. 1972. Formant Frequencies of Long and Short Danish Vowels. In: Firchow, E.S. et al. (eds.), Studies for Einar Haugen, presented by friends and colleagues. The Hague: Mouton. Pp 189-213.
- Fischer-Jørgensen, E. 1987. A Phonetic Study of the *stød* in Standard Danish. Annual Report of the Institute of Phonetics, University of Copenhagen. 21. Pp 55-265.
- Frøkjær-Jensen, B. 1963. De danske langvokaler. København. In: Nordisk Tidsskrift for Tale og Stemme. 23. Pp. 59-75.
- Geist, H. L. & Larsen, M. B. 1974. Lokalsprog og regionalsprog på Bornholm. In: Dialektstudier 3. Institut for dansk dialektforskning. København: Akademisk Forlag. Pp 137-168.
- Gregersen, F. & Pedersen, I. L. (eds). 1991. The Copenhagen Study in Urban Sociolinguistics. København: C. A. Reitzels Forlag.
- Grønnum, N. 1991. Prosodic parameters in a variety of regional Danish standard languages, with a view towards Swedish and German. *Phonetica* 47. Pp. 188-214.
- Grønnum, N. 2005. Fonetik og Fonologi. Almen og Dansk. København: Akademisk Forlag.
- Harrington, J. & Cassidy, S. 1999. Techniques in speech acoustics. Dordrecht /Boston /London: Kluwer.
- Hernvig, L. 2002. Kvaler med vokaler? Akustisk og perceptuel undersøgelse af de danske urundede fortungevokaler. Speciale, Københavns

- Universitet, Institut for almen og anvendt sprogvidenskab, IAAS. Upubliceret.
- Jacobsen, G. H., & Skyum-Nielsen P. 1996/2007. Dansk sprog: En grundbog. København: Schönberg.
- Johnson, K. 1997. *Acoustic & Auditory Phonetics*. Malden, Massachusetts: Blackwell Publishers.
- Joos, M. 1948. *Acoustic Phonetics*. Supplement to *Language*, Journal of the Linguistic Society of America.
- Jørgensen, H. 1950. *Alsisk formlære*. Udvalg for Folkemaals Publikationer, Serie A, Nr. 9. København: J. H. Schultz Forlag.
- Kuronen, M. 2000. *Vokaluttalets akustik i sverigesvenska, finlandssvenska och finska*. Jyväskylä: Jyväskyläs Universitet.
- Ladefoged, P. 1984. *Elements of Acoustic Phonetics*. 2nd edition. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lass, Roger. 1984. *Phonology, Introduction to Basic Concepts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nielsen, B. J. & Pedersen, K. M. 1991. *Danske talesprog. Dialekter. Regional-sprog. Sociolekter*. København: Gyldendal. (1. udg.)
- Ohlsson, S. 1978. *Skånes språkliga försvenskning 1*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A, Nr. 30. Lund: Walter Ekstrands Bokförlag.
- Pedersen, I. L. 1991. *Dagligsproget – lokalsprog og klassesprog? I: Hansen, E., Petersen, I. L. & Poulsen, I. (eds.), Auditorium X: Dansk før, nu – og i fremtiden?* København: Amanda. Pp. 48-71.
- Petersen, N. R. 2005. *Akustik*. www.cphling.dk/nrp/akustik
- Skautrup, P. 1968. *Det Danske Sprogs Historie, IV*. København: Gyldendal. Nordisk Forlag.
- Skautrup, P. 1976. *Dansk sprog og kultur: Udvalgte afhandlinger og artikler 1921-1971*. København: Gyldendal Nordisk Forlag.
- Stevens, K. N. 1998. *Acoustic Phonetics*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press. Pp. 257-322.
- Sørensen, V. 1985. *Accentforholdet i forleddet af jyske sammensætninger*. København: *Papers from the Eighth Scandinavian Conference of Linguistics*. I. Pp 245-266.